

ОТРАЖЕНИЕТО НА ПРИРОДНИТЕ БЕДСТВИЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОТО ТВОРЧЕСТВО

Гаро Мардиросян¹, Ваня Иванова²

¹Институт за космически изследвания и технологии – Българска академия на науките

²Институт за етнология и фолклористика с етнографски музей – Българска академия на науките
e-mail: garo.mardirossian@gmail.com; vanya.ivanova@iefem.bas.bg

Ключови думи: природни бедствия, земетресения, наводнения, художествена литература

Резюме: Освен хилядите страници в стотици научни и научнопопулярни произведения от векове насам, природните бедствия са обект и на художественото творчество, а именно литературата, изобразителното изкуство, киното и музикалните произведения. По-специално в литературата природните катаклизми широко са представени като фон, двигател на сюжета или главна тема, използвайки ги за изследване на човешката природа, преживявания и взаимодействие със силата на природата. В настоящата статия накратко са разгледани характерни примери за отразяване на природни бедствия – земетресения, наводнения, свличания на лавини, снежни бури, цунами и др. в художественото литературно творчество. Независимо че в някои от тях има доста детайлно описание на природни бедствия, тук не се засягат митове и легенди.

THE REFLECTION OF NATURAL DISASTERS IN ARTISTIC CREATIVITY

Garó Mardirossian¹, Vanya Ivanova²

¹Space Research and Technology Institute – Bulgarian Academy of Sciences

²Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum – Bulgarian Academy of Sciences
e-mail: garo.mardirossian@gmail.com; vanya.ivanova@iefem.bas.bg

Keywords: natural disasters, earthquakes, floods, literature, fiction

Abstract: In addition to thousands of pages in hundreds of scientific and popular science works for centuries, natural disasters are also the subject of artistic creation, namely literature, fine arts, cinema, and musical works. In literature, in particular, natural disasters are widely presented as a backdrop, plot driver, or main theme, using them to explore human nature, experiences, and interaction with the power of nature. This article briefly examines typical examples of the depiction of natural disasters – earthquakes, floods, avalanches, snowstorms, tsunamis, etc. in literary works. Although some of them contain quite detailed descriptions of natural disasters, myths and legends are not touched upon here.

Въведение

През цялата си история човешката цивилизация е съпътствана от природни бедствия. Милиони загинали, неизчислими материални щети, неописуемо човешко страдание и мъка. Тези гневни изблици на нашата планета оставят трайни следи в съзнанието и паметта на хората, които се предават от поколение на поколение. Освен многото хиляди страници в стотици научни и научнопопулярни произведения от векове насам, природните бедствия са обект и на художественото творчество, а именно литературата, изобразителното изкуство, киното и музикалните произведения. По-специално в литературата природните катаклизми широко са представени като фон, двигател на сюжета или главна тема, използвайки ги за изследване на човешката природа, преживявания и взаимодействие със силата на природата.

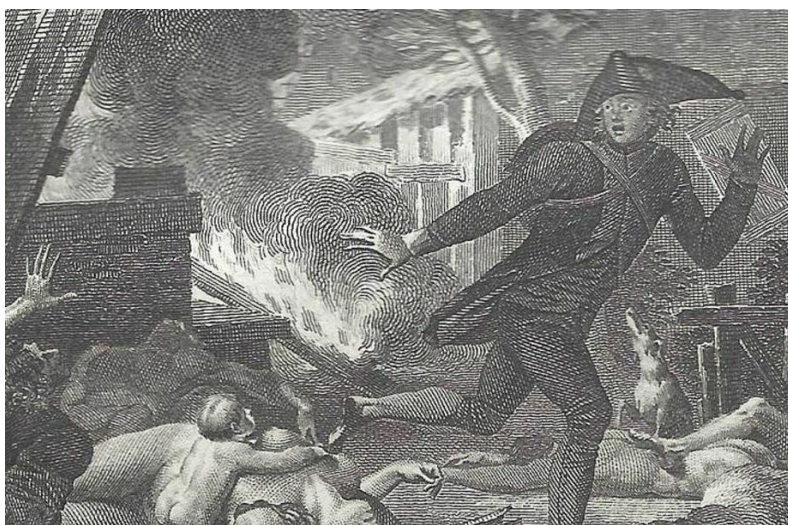
Тук ще се спрем на някои характерни примери за отразяване на природни бедствия от автори на художествени литературни произведения. Няма да се засягат митовете и легендите,

независимо че в някои от тях доста детайлно са описани тези бедствия. Също няма да се споменават и анализират съвременни научно-фантастични творби, преди всичко филми.

Избираме да се спрем на някои произведения, които описват реални бедствени събития от XVIII век насам в световен план. В прегледа си, който съвсем не претендира за изчерпателност, а по-скоро да отвори врата към темата, приемаме общоприетата класификация при изреждането на природните бедствия. Така текстът проследява първо земетресения, послужили за централна тема или контекстуален фон на художествени произведения, след това се спира на наводненията, като ще маркира споменаването и на други природни бедствия като циклони, цунами, лавини, мълнии, бури, пожари и други. Целта на този преглед е да отрази както класически литературни произведения, които използват бедствията като част от сюжета си и са написани в епохата на случването им (например, Лисабонското земетресение от 1755 г.), така и как тези природни стихии намират отзвук в съвременни произведения от XX и XXI век.

Земетресения в художествената литература

Едно характерно художествено описание на земетресение се съдържа в книгата „Кандид“ на Волтер. „Кандид, или оптимизмът“ (1759) в която се пресъздава *Лисабонското земетресение от 1 ноември 1755 г.*, унищожило по-голямата част от Лисабон – десетки хиляди са жертвите, като следват пожар и цунами. Събитието шокира цяла Европа и става център на дебата за Божията справедливост и смисъла на злото. Произведението, което създава Волтер, отразява земетресението не само като природно бедствие, а с философски и сатиричен поглед. В романа авторът поставя героите си в самия епицентър на бедствието, за да покаже колко нелепо звучи философията, че *„всичко е за най-доброто“*. Цитатът от V-та глава: *„Едва бяха влезли в града, оплаквайки смъртта на своя благодетел, и те усетиха, че земята се затресе под краката им. Кипящото море заля пристанището и разби корабите, които бяха на котва. Вихрушки от пламъци и пепел изпълниха улиците и градските площади, къщите се сринаха, покривите рухнаха върху основите, а самите основи се рушаха. Тридесет хиляди жители от двата пола и от всички възрасти бяха смазани под развалините.“* Волтер описва сцените с голям реализъм и без поетизация.

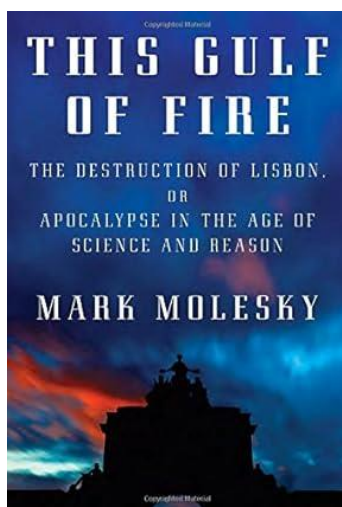
Фиг. 1. Илюстрацията към книгата на Волтер „Кандид“

През последните десетилетия няколко писатели се връщат към земетресението в Лисабон не само като символ, но и чрез въздействащи описания на самото събитие.

Един от тях е американският историк Марк Молески (Mark Molesky, *This Gulf of Fire: The Destruction of Lisbon, or Apocalypse in the Age of Science and Reason*, 2015). Книгата е историческо изследване, написано в стил, близък до историческия наратив. Разказва за земетресението в Лисабон, за цунамито и пожара, които унищожават града, и за последиците — социални, философски и политически. Молески използва дневници, писма, дипломатически доклади и свидетелства на очевидци, за да създаде живо описание.

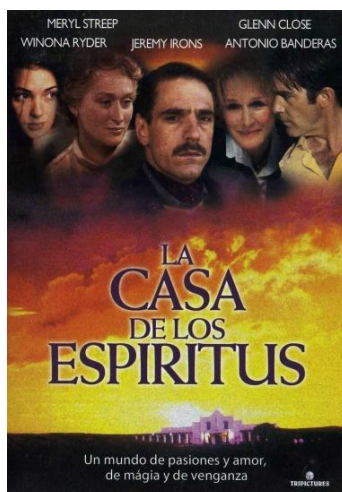
„...голям облак прах обгърна града. Изхвърлен във въздуха от удара и сътресението на срутващите се сгради, прахът потопи Лисабон в нещо, което един очевидец описва като „египетска тъмнина...“

След няколко минути прахът започна да се утаява и слънцето проникна през сивата мъгла. „Изнахмем близо две мили по улиците“, пише един очевидец на този нов Лисабон, „прескачайки руините на църкви, къщи и стъпвайки върху стотици мъртви и умиращи хора, убити от падащите сгради...“ (стр. 89).

Фиг. 2. Книгата на Марк Молекски

Чилийската писателка Исабел Алиенде детайлно описва в първия си и най-известен роман „Къщата на духовете“ (1982) земетресение, случило се в Чили в средата на XX-ти век, без да реферира към конкретно събитие, но с големи подробности и характеристики на случилото се. Разрушителното бедствие е смесено с емоционалните и духовни преживявания на героите, което е характерно за стила на Алиенде.

Фиг. 3. „Къщата на духовете“

„Бедствието започна в четири часа през нощта. Клара се събуди малко по-рано от апокалиптичен кошмар, в който имаше разкъсани коне, отнесени от морето криви, изпълзващи изпод камъните хора и зейнали в земята пропасти, в които се сриваха цели къщи. Мъртвешки бледа от ужас, тя стана и изтича до стаята на Бланка.

Точно в този миг започна земетресението. Клара усети, че земята се разтреса, и не можа да се задържи на крака. Падна на колене. Керемидите се откъснаха от покрива и се посипаха наоколо с оглушително гърмолене. Видя как кирпичената стена на къщата се разчупи на две, сякаш я бяха разсекли с брадва, земята се разтвори, както тя беше виждала в сънищата си, и пред нея зейна огромна пукнатина, в която се сринаха един след друг курниците, коритата за пране и част от обора. Водният резервоар се кандилна, сгромоляса се и изсипа хиляда литра вода върху оцелелите кокошки, които пърхаха отчаяно. В далечината вулканът бълваше огън и пушек като разгневен дракон. Кучетата се откъснаха от веригите и се разбягаха влудени, конете от несрутната част на обора издуваха

ноздри, душеха въздуха, цвилеха от ужас и току се втурваха в необуздан бяг към открито поле, тополите се заклатаха като пияни, няколко се строполеха с оголени коренища и премазаха гнездата на врабците. А най-страшното беше оня рев, излязъл от вдън земя, онова изпъхтяване на великан, което отекна задълго и изпълни въздуха с ужас. Клара викаше Бланка и се опитваше да се добере до къщата, но предсмъртните хрипове на земята ѝ попречиха. Видя как селяните наизлязоха уплашени от къщите си, призоваваха небето на помощ, прегръщаха се един друг, дърпаха децата, ритаха кучетата, блъскаха старците и се мъчеха да спасят жалките си партакеши сред грохота на тухли и керемиди, които изригваха от самите недра на земята като безкрайно гъргорене, сякаш бе настъпил свършекът на света. В същия миг, когато Естебан Труеба се появи на прага, къщата се разцепи като яйчена черупка, срина се в облак прах и го смаза под планина отломки. Клара допълзя дотам, вика го, крещя, ала никой не ѝ отговаря.

Изтръшка на земята кажи-речи де що имаше, а каквото не успя, бе повалено от броеницата по-слаби трусове, която продължи да раздрусва света, докато съмна. В „Трите Мари“ изчакаха да изгрее слънцето, за да преброят умрелите и да изровят погребаните под развалините, които още стенеха. Сред тях беше и Естебан Труеба, всички знаеха къде е, ала никой не хранеше надежда, че ще го извадят жив. Четирима мъже под командването на Педро Втори се заловиха да разриват могилата от прахотляк, цигли и кирпич, която го покриваше. Клара бе изоставила ангелската си разсеяност и помагаше с мъжка сила да разчистят камъните.

— *Трябва да го извадим! Жив е и ни чува!* — *твърдеше Клара и това ги насърчаваше да продължат*. (стр. 157–159)

Сега след Португалия и Чили, се преместваме в Япония.

Земетресението в Кобе на 17 януари 1995 г. е един от най-дълбоките и символични мотиви в творчеството на японския писател Харуки Мураками. Той не го описва като хроникьор на събитията, а като вътрешно, духовно сътресение, което променя съдбата и съзнанието на героите му. Най-ясно това се вижда в сборника с разкази: „След труса“ (*After the Quake*, 1999). Земетресението в Кобе е едно от най-разрушителните в съвременната японска история с над 6 хиляди жертви. Малко след това на 20 март 1995 г. се случва и атентатът със зарин в токийското метро — две трагедии, които разклащат японското общество. Мураками пише „След труса“ като реакция на тази „разклатена Япония“, където хората изгубват не само домовете си, но и чувството си за сигурност, идентичност и близост.

„Супер жаба спасява Токио“ (*Super-Frog Saves Tokyo*) е най-емблематичният разказ от сборника. Огромна говореща жаба се явява на обикновен банков чиновник, за да го убеди да спасят Токио от червей, който се готви да предизвика земетресение. Жабата е метафора на вътрешната съвест, на желанието да се направи добро в един разклатен свят. Земетресението тук не е просто природно явление, а духовен катаклизъм — продукт на натрупаните страдания и морален упадък. Мураками използва земетресението като алегория за колективната травма — физическото разклащане на земята става огледало на духовното разклащане на хората.

Наводнения в художествената литература

В „Медният конник“ (1833) се разказва за друго катастрофално природно събитие: *наводнението в Петербург през ноември 1824 г.*, когато градът е залят от водите на Нева, разрушени са домове, има стотици жертви. Руският поет, драматург, историк, белетрист и публицист Александър Пушкин пише поемата около десет години по-късно. Описанието на наводнението е едно от най-мощните природни видения в руската литература. Пушкин използва динамичен, визуален, почти кинематографичен стил – буря, вятър, вода, хаос. Тук природата е одушевена – реката се държи като живо същество, „болно“ и „възмутено“. Водата е не просто стихия, а спяпа, разрушителна сила, срещу която човекът е безпомощен:

*„И ето — под страшния натиск Нева се изду като болен,
подигна се тежка вълна и нахлу върху града си.“*

Главният герой Евгений (обикновен човек, чиновник) губи любимата си и разсъдъка си по време на наводнението. Той стои на брега, вижда разрушението и разбира своята пълна нищожност пред силите на природата и властта. Наводнението разклаща не само града, но и човешкия свят, съзнанието, душата.

*„Всичко загина! — навред, като озверяла,
водата рушеше и влачеше всичко;
и изведнъж, като небесен поглед,
над него заблестя златният кръст...“*

Фиг. 4. Илюстрация към „Медният конник“ (Илюстрация на Бенуа)

В творчеството на великия немски поет и натуралист Йохан Волфганг фон Гьоте природните бедствия имат символичен, философски и естетически смисъл, а не само документален или катастрофален. Те често отразяват вътрешни конфликти, морални кризи и космически закони. Във „Фауст“ (1808, 1832), могат да се прочетат описания на пламъци, гръмотевици, бури, потоп. Често те са метафора на вътрешния хаос на героя. Природата надвива човека и демонстрира неговата ограниченост и морална отговорност.

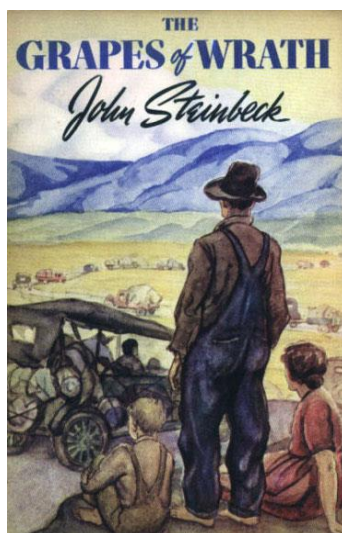
Американският писател и журналист Марк Твен описва различни природни бедствия (наводнения, пустинни, пясъчни, снежни бури, и др.)

В „Живот по Мисисипи“ (Life on the Mississippi, 1883) разказва за наводненията на река Мисисипи. Това е полудокументална книга, смесваща мемоари, пътепис и есе. Твен описва големите наводнения по Мисисипи, които унищожават градове и животни. Той сам е бил речен лощман, така че наблюденията му са от първа ръка. *„Мисисипи е могъща, но своенравна река — една сутрин те люлее с песен, а вечерта отнася дома ти като клечка.“* Наводненията са реалистично и емпатично описани, но и иронични. Твен често отбелязва колко наивно хората се опитват да „укротят реката“.

„Приключенията на Хъкълбери Фин“ (Adventures of Huckleberry Finn, 1884) също разказва за наводнението по река Мисисипи. Макар наводнението да е част от приключенския сюжет, то е реалистично пресъздадено.

„Десет-дванайсет дни реката все прииждаше и накрай се разля извън бреговете. По ниските места на острова и по брега на Илиноис водата беше до три-четири стъпки дъблока. Откъм нашата страна беше няколко мили широка, а откъм Мисури си беше колкото и досега — половин миля, защото брегът на Мисури беше стена от високи канари.“ (Глава 9).

В „Гроздовите на гнева“ (1939) на американския писател, драматург и есеист Джон Стайнбек има няколко епизода, които описват природни бедствия, като в първата част на романа са описани картини на суша и пясъчни бури, засягащи централните щати на САЩ през 1930-те години. Тези пясъчни бури са реални исторически събития, причинени от комбинация на сухи години, ерозия на почвата и неправилна селскостопанска практика. Стайнбек описва как семейството Джоуд се бори за оцеляване, изгубената реколта, мръсния въздух, гъстия прах и бедността. В последните глави на „Гроздовите на гнева“ Стайнбек описва подробно наводненията и дъждове, които преживяват главните герои на романа. Бедствието е едновременно реално и художествено преувеличено – за да се подчертае драмата на семейството и на американските фермери през 1930-те.

Фиг. 5. Корица на книгата „Гроздовете на гнева“

„А когато водата се разля навсякъде, мъжете излязоха на дъжда с лопати и направиха малки вадички около палатките. Дъждът плющеше по брезента и накрая го накваси толкова, че дъждовните струйки затекоха вътре. После дъждът развали вадичките, водата навлезе в палатките и намокри дюшеците и одеялата. Хората седяха с мокри дрехи. Те редяха сандъците един върху друг и слагаха между тях дъски. И седяха на тези дъски ден и нощ.

Край палатките стояха стари автомобили и водата направи негодни магнетите им, карбураторите. Малките сиви палатки бяха заобиколени от езера. И накрая хората решиха, че трябва да се махат оттук. Но моторите не се запалваха, защото проводниците бяха овлажнели; а тези, чиито мотори още работеха, затъваха в дълбоката кал. И хората цапаха из водата, носейки мокрите си одеяла. Те вървяха, понесли на ръце децата и най-старите. И плевниците по по-високите места бяха претъпкани с хора — треперещи, отчаяни.

А дъждът упорито шибаше земята и водата заливаше пътищата, защото отводнителните тръби вече не можеха да я отвеждат. И тогава от палатките, от претъпканите плевници почнаха да излизат мокри до кости хора, със скъсани дрехи и безформени от полепналата кал обувки. Те тръгваха, цапайки из водата, към градовете, към селските дюкяни, към комисиите по отпускане на помощ — отиваха да изпросят къшей хляб, да изпросят помощ, да откраднат, ако успеят, да излъжат. А тези молби и унижения разпалваха в тях пламъка на безплодния гняв. И в малките градчета съжалението към мокрите до кости хора се сменяше с гняв, а гневът, който предизвикваха гладните, се сменяше със страх от тях”. (стр. 524–525).

В творчеството на Максим Горки природните и социални бедствия се използват както за драматичен ефект, така и за социална критика. Той не се съсредоточава върху реални природни катастрофи толкова, колкото върху страданията на народа, бедността и несправедливостта, но има и конкретни природни стихии. В „Мать“ и други разкази се срещат силни дъждове и наводнения, които засилват драмата на героите. Природата е сурова, но винаги се свързва с борбата на човека за оцеляване. В „Детство“ и „В людях“ Горки описва студове и снегове, които тежко засягат бедните работници и селяни. Зимата е бедствие, защото подчертава уязвимостта на слабите.

Цунами

Романът „Цунами“ на руския писател Николай Задорнове историческа книга, посветена на първата руска дипломатическа експедиция до Япония през 1854 г. под командването на адмирал Путятин. Той разказва за трудностите при установяване на търговски и дипломатически отношения, сблъсъка на интереси с други световни сили и как руските моряци намират подслон на японския бряг след унищожително цунами, въпреки строгите забрани.

„В храма влезе момче, поклони се и каза с висок глас:

– Идва цунами!

Хората по улиците тичаха мълчаливо, като един поток.

– Какво се случи? Цунами? Идва цунами? – попита Кога един старец, който носеше две момичета на ръце.

Той продължи да тича, без да отговаря. Никой не отговаряше. Внезапен вятър разпали пламъците на пожарите, от града се носеше дим, чуваше се трясъкът на сухо дърво. Каменните фенери се разпаднаха и лежаха до храма, каменният мост над езерцето в градината се счупи и се разцепи на две.

„Никога досега не е имало толкова силно земетресение“, каза треперещ свещеникът, стопанинът на храма.

Кога го помоли да отиде до брега, за да види дали наистина идва цунами.

„Водата в морето ми се струва напълно спокойна. Това са високи, вертикални тросове“, отговори стопанинът на храма, без да мърда от мястото си.

Най-смелите мъже се взираха във водата, стоящи на каменистия бряг или на борда на лодките си. Кога знаеше, че те гледат дали не е дошла рибата нумацу; ако има цунами, рибата нумацу веднага се появява край брега, шуми и скача. Лодките на повърхността на залива бързаха към изхода към океана.

– Няма цунами, хората се страхуват от пожар – каза един от самураите.

„Но няма никакви признаци за цунами!“ – помисли си Кога.

Фиг. 6. Корица на романа „Цунами“

Изведнъж той видя как Каваджи скочи от храма на съседния хълм. Той беше много силен, свикнал с упражненията с меч. Един от неговите самураи се закачи за терасата и падна, но веднага се изправи и всички бързо се качиха на хълма. Накамура Тамея и слугите му изнасяха някакви вещи от храма. Каваджи, като планински тигър, започна бързо да скача от скала на скала. Лодките на повърхността на залива затанцуваха. Вълна нахлу в града. Кога грабна халата, събу обувките си и бос се затича с всички сили далеч от града. Тичаше толкова бързо, колкото отдавна не беше тичал. Цялата тълпа от неговите подчинени се втурна след него. В подножието на планината Дайандзисан слугите го хванаха отстрани и отзад и го понесеха. Той вече беше между скалите. Бодливите храсти разкъсаха ръцете и глезените му до кръв. Кога, държайки се за клон на бор, погледна надолу от високата скала. Черна дим се разстилаше над града. Като мъртви в огъня, се изправяха и сами се издухаха сгънатите платна от лодки и кораби, които по някаква причина бяха изнесени на улиците. Наблизо, почти по ръба на пропастта, жени и деца вървяха с кутии, четейки молитви. Градът започна да се покрива със синя прах, като дъжд. От планината Дайандзисан всичко се виждаше като в театър. Отгоре по планината се търкаляха с трясък камъни и хората се разбегваха, като ги виждаха...”

Едно от най-катастрофалните цунами в човешката история е описана в „Цунами“ – втория роман на поета и прозаика Глеб Шулпяков. Млада двойка, актриса и драматург се отправят на пътешествие в Тайланд. Но нея я извикват в Москва за дългоочаквана репетиция на нова пиеса, Той остава в епицентъра на катастрофата, когато в края на 2004 г. връхлита страшното цунами.

Лавини

Романът „Лавина“ (1971) на българската писателка, поетеса и литературна критика Блага Димитрова е произведение, което изследва психологическите и социални аспекти на човешкото съществуване, като разказва за група алпинисти, част от които загиват в планината.

„Пада, пада. Сняг върху сняг.

Всичко засипва. Изчезват скали и дървета, пътеки и урви. Сякаш никога не ги е имало. Дори формите им се изгубват. Сняг навсякъде.

На утрото осъмвам на друга планета. Бяла, заоблена, тиха. Още неизследвана.

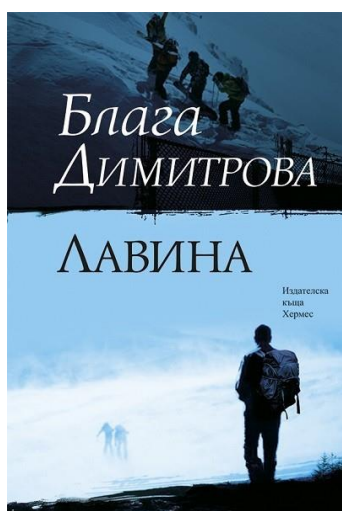
Забравям къде е било земя, къде камък, къде пропаст. Всичко се изравнява.

Ръбовете изчезват. Ъглите се заглаждат. Пъстротата се стопява.

Крясъкът на боите заглъхва.

Нямо безбагрие.

Вали бяла забрава.“

Фиг. 7. Корица на романа „Лавина“

В редица произведения и на български автори се описват природни бедствия, като земетресения, наводнения, пожари и епидемии. Те често се използват не само като фон, но и като символ на съдбата, морални или социални изпитания. Такива примери се срещат в разказите на Елин Пелин, Йордан Йовков, в творчеството на Иван Вазов, Димитър Талев и други.

Заклучение

Настоящата статия е само бегла илюстрация на отражението на някои от основните природни бедствия в художественото литературно творчество – проза и поезия. Освен в такова творчество стотици произведения на изобразителното изкуство са посветени на бурите. На първо място трябва да споменем картините на руският художник от арменски произход Иван Айвазовски, известният венециански художник Джорджоне да Кастелфранко, англичаните Уилям Ешфорд и Джордж Марленд, руските художници Фьодор Василиев, Канстантин Маковски, Виктор Ботурин и други. В стотици хиляди картини на художници въздействащо са отразени мълнии – големият холандски художник Винсент ван Гог, руснакът Максим Воробев и други. Картината „Цунами“ на японския художник Хукасай стана символ на това природно бедствие. Природни бедствия са в основата на сюжетната линия и на редица музикални произведения.

От зората на човешката цивилизация и до ден днешен природните бедствия я съпътстват и са неминуема част от живота на човешкото общество. И затова е нормално, въпреки трагизма от огромните човешки жертви и материални загуби, те да присъстват и в художествените произведения.